

بررسی نقاط ضعف و قوت مساجد

محسن محمدی

چکیده

به نظر می‌رسد مهمترین عامل قوت مساجد، گستردگی فعالیت‌های آنهاست مساجد موفق هستند و می‌توانند تعالیم و فرهنگ دینی و انقلابی را ترویج دهند که در زمینه‌های مختلف فعالیت کنند و هر کدام از افراد جامعه را در رده‌های سنی و شخصیتی مختلف به نحوی به مسجد مربوط کنند و به این ترتیب زمینه رونق و شکوفایی مسجد ایجاد می‌شود و افراد مسجدی افزایش پیدا می‌کنند. نگارنده در ادامه مقاله انواع فعالیت‌های مسجد را در زمینه‌های مختلف بررسی کرده است.

مقدمه

مسجد یکی از مهم‌ترین پایگاه‌های دینی است که در عرصه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی نقش دارد؛ لذا ضعف و قوت مسجد بر مسایل مختلف جامعه اثر می‌گذارد. به ویژه در شرایط فعلی که دشمنان انقلاب اسلامی می‌کوشند تا ماهیت و ارزش‌های انقلاب را تضعیف کنند، مساجد به عنوان پایگاه ترویج و تعمیق تفکر اسلامی و انقلابی از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند و ضعف و قوت آنها در آینده انقلاب مؤثر است.

مقاله‌ای که پیش رو دارید معیارها و مولفه‌های ضعف یا قوت مساجد را با توجه به شرایط و نیازهای فعلی جامعه بررسی می‌کند و در انتها به ویژگی‌های مسجد نمونه اشارت می‌نماید. البته با توجه به گوناگونی فرهنگ‌ها و موقعیت اجتماعی و اقتصادی، وضعیت مساجد در تمام نقاط کشور یکسان نیست. مثلاً بررسی‌ها نشان می‌دهد که افامه نماز جماعت در مساجد در شهرستان‌ها به مراتب بیش از تهران رواج دارد.^۱

نقاط قوت مساجد

عوامل و مولفه‌های قوت مساجد به شرح ذیل است:

۱. وسعت و گستردگی فعالیت‌ها

به نظر می‌رسد مهم‌ترین عامل قوت مساجد، گستردگی فعالیت‌های آنهاست. مساجدی موفق هستند و می‌توانند تعالیم و فرهنگ دینی و انقلابی را ترویج دهند که در زمینه‌های مختلف فعالیت کنند و هر کدام از افراد جامعه را در رده‌های سنی و شخصیتی مختلف به نحوی به مسجد مربوط کنند. به این ترتیب زمینه رونق و شکوفایی مسجد فراهم شده، افراد مسجدی افزایش پیدا می‌کنند.

۱ / ۱ - عبادی:

مسجد ابعاد گوناگونی دارد که بعد عبادی آن مهم‌ترین است. مسجد به‌عنوان مکانی برای عبادت در تقویت جنبه‌های عبادی جامعه اسلام مؤثر است. از این رو یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های مسجد که در تقویت مسجد بسیار کار آمد است، فعالیت‌های عبادی به شرح ذیل است:

(الف) نماز جماعت:

¹ . در تهران در پاسخ به این پرسش که تا چه حد برای انجام نماز جماعت به مسجد می‌روید؟ ۱۶٪ اظهار کردند که زیاد می‌روند، ۲۳٪ گاهی، ۲۴٪ به ندرت، ۳۴٪ اظهار داشته‌اند که هرگز به مسجد نمی‌روند. جهت مطالعه بیشتر مراجعه کنید به بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در تهران، دکتر منوچهر محسنی، ص ۶۳۳ .

نماز از مهم‌ترین عبادات است که قبول شدن سایر اعمال به قبول آن بستگی دارد و با ارزش‌ترین آن در شکل نماز جماعت ظهور دارد. برگزاری نماز جماعت و پخش اذان، حداقل در دو نوبت ظهر و عصر و مغرب و عشاء از بارزترین فعالیت‌های مسجد است که در تقویت آن و افزایش افراد مسجدي بسیار مؤثر است. به این ترتیب بر پویایی مسجد افزوده می‌شود.

ب) نیایش:

نیایش و نجوا با خداوند یکی از مهم‌ترین جنبه‌های شخصیتی انسان مومن است و مسجد به عنوان مکانی برای عبادت می‌بایست در مورد نیایش نیز فعالیت داشته باشد. برگزاری مراسم دعای توسل، کمیل، ندبه و سمات در طول هفته و زیارت عاشورا در محرم و دعای عرفه در روز عرفه، علاوه بر این که روحیه نیایش را در افراد مسجدي افزایش می‌دهد، سبب رونق مسجد و جلب افراد به مسجد می‌شود. البته در برگزاری مراسم نیایش، باید مسایلی از قبیل طولانی نشدن مجلس، عدم مزاحمت صوتی برای همسایگان مسجد و برگزاری نیایش با حال و هوای معنوی، مورد توجه قرار گیرد، تا اثرات منفی ایجاد نگردد و برگزاری مراسم دعا و نیایش به نقطه ضعف مسجد تبدیل نگردد.

ج) گرمی داشتن مناسبات مذهبی:

تقویم عبادی، روزهایی را در بر دارد که گرمی داشتن آنها سبب گسترش فضایل اخلاقی و تربیت دینی می‌شود. مسجد نیز به عنوان مکانی جهت تربیت دینی و اخلاقی، می‌بایست مناسبت‌های دینی را گرمی داشته و با تعظیم شعائر الهی، از این فرصت برای بیان مفاهیم و معارف دینی استفاده نماید. این امر نیز سبب قوت و شکوفایی مسجد شده و در جلب افراد مختلف به مسجد مؤثر است. تولد و شهادت ائمه «علیهم‌السلام»، ماه مبارک رمضان، مبعث و اعیاد اسلامی مثل اعیاد فطر، قربان و غدیر از مناسبت‌های مذهبی هستند که مسجد باید با اجرای برنامه‌های مناسب و متعدد، آنها را گرمی بدارد. سخنرانی دینی، بیان احکام فقهی، مدیحه‌سرایی، برگزاری جلسه قرآن نیز از

فعالیت‌های عبادی مسجد محسوب می‌شوند که انجام آنها در مناسبت‌های مذهبی در گرایش افراد جامعه به مسجد مؤثرند.

۲ / ۱ - اقتصادی:

مسجد پایگاه اجتماع مسلمانان است که ابعاد اقتصادی نیز دارد، ولی بسیاری از افراد جامعه با دیدی صرفاً عبادی به مسجد می‌نگرند و فکر می‌کنند مسجد فقط برای نماز، نیایش و اعتکاف است و تنها افراد خشک‌مقدس و زاهد‌مسلمکی در مسجد رفت و آمد می‌کنند که با دنیای روز فاصله زیادی دارند، لذا فعالیت‌های اقتصادی مسجد علاوه بر این که می‌تواند این نگرش غلط و منفی را از بین ببرد، در جلب افراد مختلف جامعه به مسجد بسیار مؤثر است. باید این حقیقت را پذیرفت که دینداری همه افراد جامعه یکسان نیست و انگیزه‌های معنوی برخی از افراد جامعه در حدی عمیق و قوی نیست که به تمامی اعمال و شعائر دینی به طور کامل احترام بگذارند. از این جهت فعالیت‌های اقتصادی مسجد بسیار قابل توجه است. یکی از جنبه‌های اقتصادی مسجد، امکانات مادی و رفاهی آن است. مساجدی که از لحاظ اقتصادی قوی هستند و امکانات متعددی را تهیه می‌کنند که بعضاً برخی از آنها را در اختیار مردم نیز می‌توانند قرار دهند، مساجدی موفق و قوی‌تر هستند و در جذب و تربیت دینی مردم مؤثر و موفق هستند. امکاناتی از قبیل فرش، جانماز (سجاده)، عبا، پشتی، آب سردکن، گلدان، تابلوی نقاشی طبیعت، ظروف آشپزی، امکانات ورزشی، کولر، بخاری و امکانات صوتی از نقاط قوت مساجد محسوب می‌شوند. ایجاد صندوق قرض الحسنه و اعطای وام به نیازمندان، جمع‌آوری کمک‌های نقدی و جنسی جهت کمک به نیازمندان و محرومان، ایجاد فروشگاه و شرکت تعاونی مصرف در مسجد از سایر فعالیت‌های اقتصادی است که از نقاط قوت مساجد در جامعه امروز محسوب می‌شود. مسجد در صورتی می‌تواند در تمامی ابعاد اثر گذار باشد که در صحنه زندگی باشد و جزیی از زندگی مردم به حساب آید و مشخص است که مسائل اقتصادی از

مهم‌ترین مسائل زندگی است.^۲
البته نباید فعالیت‌های اقتصادی مسجد به سمتی سوق پیدا کند که افراد جامعه فقط با انگیزه‌های اقتصادی به مسجد بیایند و جنبه‌های عبادی مسجد تضعیف گردد، بلکه برعکس باید انگیزه‌های اقتصادی، زمینه‌ای را فراهم آورد که افراد به تدریج در سایه تعالیم عبادی مسجد، انگیزه‌های الهی برای حضور آنان در مسجد افزایش یابد. در صورتی که فعالیت‌های اقتصادی مسجد به خوبی هدایت شود، می‌توان از بهره و سود آن، سایر جنبه‌های مسجد را تقویت نمود، به شکلی که این فعالیت‌ها، منبع درآمدی برای مسجد باشد که با سرمایه اولیه مردم ایجاد شده‌اند.

۲ / ۱ - فعالیت‌های فرهنگی:

مسجد علاوه بر جنبه‌های عبادی، از لحاظ فرهنگی نیز قابل توجه است. با توجه به نظام ارزشی جامعه امروز و فرهنگ نوین اجتماعی، فعالیت‌های فرهنگی در افکار عمومی از وجهه مناسبی برخوردار است. این فعالیت‌ها می‌تواند به خوبی نگرش قشر تحصیل کرده و جوان جامعه را در مورد مسجد تغییر داده و آنها را به مسجد جذب کند. ایجاد کانون فرهنگی، تهیه و تنظیم مجله محلی، برگزاری مراسم شبی با شهداء یا شبی با قرآن، برگزاری مسابقات ورزشی و مذهبی و فرهنگی، سفرهای زیارتی و سیاحتی، تبلیغات دینی هدفمند و جهت‌دار، تهیه پلاکارت با محتوای دینی به روش هنری و نصب آن در مکان‌های مختلف و برگزاری کلاس‌هایی از قبیل نویسندگی، قصه‌نویسی، فیلم‌نامه‌نویسی و هنرهای دستی، برخی از فعالیت‌های فرهنگی مسجد هستند که از نقاط مثبت آن محسوب می‌شود.

۲ / ۱ - فعالیت‌های آموزشی:

از ابتدای ایجاد مسجد، جنبه‌های آموزشی آن چهره‌ای برجسته‌تر داشته است. در جهان امروز نیز آموزش یکی از مهم‌ترین مراتب فرایند توسعه و رشد اجتماعی

² . البته لازم نیست همه این موارد در مسجد انجام شود، بلکه می‌توان برنامه‌ریزی و هماهنگی لازم را در مسجد انجام داد و در مکان دیگر اقدام به تشکیل فروشگاه و صندوق نمود.

است. با توجه به دیدگاه‌ها و رویکرد افکار عمومی، می‌توان گفت، یکی از نقاط قوت مساجد که در افزایش افراد مسجدی مؤثر است، گسترش فعالیت‌های آموزشی مسجد

در کنار فعالیت‌های عبادی آن است. ایجاد سالن مطالعه و کتابخانه‌ای که کمک

آموزشی نیز ارایه می‌کند، برگزاری کلاسهای کمک درسی^۳ برگزاری دوره‌های آموزشی و ورزشی، برگزاری کلاسهای آموزش کامپیوتر و زبان خارجی، کلاس آموزش مداحی و هنرهای سنتی مثل خطاطی از جمله فعالیت‌های آموزشی

مسجد است که در جلب جوانان مؤثر است.

لازم به ذکر است که نیاز نیست، تمامی این کلاس‌ها در مسجد برگزار

شود،

بلکه می‌توان کلاس‌هایی را که به امکانات کمتری نیاز دارد، مثل آموزش خطاطی در

مسجد برگزار کرد و سایر کلاسها که به امکانات بیشتری نیاز دارند، مثل آموزش کامپیوتر، در خارج از مسجد برگزار شود، ولی برنامه‌ریزی و ثبت نام آن از طرف مسجد باشد.

در مورد فعالیت‌های آموزشی، ارتباط مسجد و مدرسه قابل توجه است.

معلمان و مدیران می‌توانند برخی کلاسهای جبرانی را که خارج از وقت آموزشی است،

در مسجد محل برگزار کنند.

۵ / ۱ - فعالیت‌های سیاسی:

مسجد پایگاهی دینی است که در جنبه‌های سیاسی نیز فعالیت دارد. در

صدر

اسلام نیز فعالیت‌های مسجد در ابعاد عبادی و حتی آموزشی محدود نبود و فعالیت‌های

سیاسی از قبیل سخنرانی، تبلیغات، اعزام مبلغ، گفتگو با گروه‌های گوناگون و تجهیز

و آماده سازی نیرو جهت جنگ و جهاد با کفار در کارکرد مسجد وجود داشت.

امروزه اقدامات سیاسی دولت‌های استعمارگر جهت مبارزه با دین و مظاهر

آن

³ . مثلاً امام جماعت می‌تواند کلاس‌های کمک آموزشی عربی، معارف اسلامی و قرآن برگزار کند. این کلاس‌ها علاوه بر تقویت جنبه آموزشی مسجد در ایجاد ارتباط امام جماعت با جوانان و اهالی محل بسیار مؤثر است و با توجه به نقش مؤثر و منحصر به فرد امام جماعت در تقویت مسجد، برگزاری کلاس‌ها در پویایی مسجد بسیار مؤثرند. هم چنین در صورتی که برخی از نمازگزاران معلم باشند، می‌توان کلاس‌های متعدد کمک آموزشی را در رده‌های سنی و تحصیلی مختلف برگزار کرد.

بسیار گسترده است به طوری که دفاع از ماهیت دین و تلاش در راه گسترش آن، بدون توجه به فضای سیاسی حاکم در فرهنگ‌ها و ملل گوناگون بسیار مشکل است؛

به گونه‌ای که سیاست، به شکل واضحی در حوزه دین وارد شده است و اکنون بسیاری از جریان‌های سیاسی، دینی است و مسجد نیز در این میان نقش خاصی بر عهده گرفته است؛

برخی از نهضت‌های انقلابی در سایه عدالت‌خواهی و روشنگری مسجد علیه حکومت‌های ضد دینی رخ داده است.

در جامعه کنونی ما، با توجه به طرز تفکر و افزایش سطح درک و شعور سیاسی افکار عمومی، فعالیت‌های سیاسی مسجد، سبب می‌شود مردم مسجد را پایگاه دینی کارآمد و مطابق روز در نظر بگیرند و از بسیاری از شبهاتی که به سنت‌ها و مظاهر دینی اشکال می‌گیرند، صرف نظر نمایند. به این ترتیب فعالیت‌های سیاسی در افزایش افراد مسجدی مؤثر است و از نقاط مثبت مسجد محسوب می‌شود.

برخی از فعالیت‌های سیاسی مسجد عبارتند از: سخنرانی شخصیت‌های سیاسی در مسجد، تبلیغات سیاسی و دینی، سازمان‌دهی نیروها برای شرکت در فعالیت‌های سیاسی مثل نماز جمعه و راه‌پیمایی روز قدس و قرار دادن روزنامه در تابلو اعلانات.

۲. مسایل مدیریتی

یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌ها در تعیین نقاط ضعف و قوت مساجد، مسایل مدیریتی است. هیئت امنا و امام جماعت دو عنصر حساس و مؤثری هستند که در مدیریت فعالیت‌های مسجد و ایجاد و چگونگی نگرش اهل محل نسبت به آن، نقش ویژه‌ای ایفا می‌کنند.

امام جماعت آگاه و مدبر که در برقراری ارتباط با نمازگزاران و اهالی محل مهارت دارد و با مخاطب‌شناسی دقیق، به وسیله عمل، مردم را به مسجد فرا می‌خواند، در افزایش افراد مسجدی مؤثر است.

هیئت امنا نیز با برنامه‌ریزی فعالیت‌های عبادی، سیاسی، آموزشی و فرهنگی و اقتصادی در جذب مردم به مسجد بسیار مؤثر است.

۳ . حضور جوانان

جوانان مهمترین قشر اثرگذار در آینده جامعه هستند که گرایش آنها به مسجد در تقویت هویت دینی و تربیت مذهبی نسل آینده انقلاب بسیار مؤثر است. به عبارت دیگر، مسجد در مورد استقرار و گسترش دین و معنویت، رسالت ویژه‌ای بر دوش دارد که با جذب جوانان به خوبی می‌تواند آن را انجام دهد. متأسفانه در حال حاضر، مسجد، در اجرای این رسالت عظیم با موانعی رو به روست که سبب شده در برخی موارد به جز چند پیرمرد، فردی در مسجد حضور نداشته باشد؛ جو خاص فرهنگی، بینش ارتجاع‌گونه افکار عمومی به مقدسات و نمادهای دینی، روحیات خاص جوانی و وضعیت نامناسب مساجد، برخی از علل عدم حضور جوانان در مسجد هستند. با این بیان مشخص شد که حضور جوانان در مسجد یکی از مهمترین نقاط قوت مساجد است که در تحقق رسالت عظیم دینی این پایگاه مذهبی بسیار مؤثر است.

۴ . زیبایی ظاهر و نما (معماری)

یکی از نقاط قوت مساجد که نوعی تبلیغات محسوب می‌شود و در افزایش تعداد نمازگزاران بسیار مؤثر است، معماری و طرز ساخت مساجد است. شکوه و وقار معماری مساجد در برانگیختن شوق مذهبی بسیار مؤثر است. موقعیت جغرافیایی مسجد، فضای سبز، رنگ و پاکیزگی از شاخصه‌های مهم در معماری مسجد هستند که به کارگیری آنها در تقویت ابعاد گوناگون مسجد نقش به‌سزایی دارد. در جامعه کنونی ما بینش بسیاری از افکار عمومی در مورد دینداری تغییر کرده و علاقه به نمادهای فرهنگی افزایش یافته است. با توجه به این نکته بهتر مشخص می‌شود که چگونه معماری مسجد از نقاط قوت آن محسوب می‌شود.

۵ . رعایت مسایل بهداشتی

یکی از نقاط قوت مساجد، رعایت مسایل بهداشتی است که در استقبال مردم به مسجد بی‌تأثیر نیست.

وضوخانه، حیاط و فضای داخلی مسجد، باید کاملاً تمیز باشد تا فضایی آرام و مناسب جهت عبادت فراهم آید و زمینه آرامش روح فراهم گردد. متأسفانه در برخی مساجد، مسایل بهداشتی به طور کامل رعایت نمی‌شود که یکی از علل آن مشکلات اقتصادی است. در اسلام به بهداشت و نظافت توجه خاصی شده و مسجد به عنوان خانه خدا به پاکیزگی و طهارت از هر مکان دیگر شایسته‌تر است، لذا در روایات ثواب زیادی برای نظافت مسجد بیان شده است. پیامبر «صلی‌الله‌علیه‌وآله» در این باره می‌فرماید: «کسی که مسجدی را جاروب کند خداوند برای او پاداش آزاد کردن بنده‌ای را منظور می‌کند».^۴ با توجه به ارتقای فرهنگ عمومی و سطح بهداشت در جامعه، در تمام فعالیت‌ها و ابعاد مسجد باید بهداشت رعایت شود. در توالت و وضوخانه، صحن و شبستان، آبدارخانه و سفره پذیرایی باید بهداشت رعایت گردد و نمازگزاران نیز باید نسبت به بهداشت شخصی و رعایت آداب حضور در مسجد توجه نمایند. چنان که در روایات توصیه شده مومنین هنگام ورود به مسجد، مراقبت لازم را به عمل آورند تا به هیچ عنوان آلودگی‌های محیط خارج مسجد را به داخل مسجد منتقل ننمایند.^۵ در این راستا جهت تحقق هر چه بیشتر بهداشت، خوشبو کردن مساجد در هنگام نماز پیشنهاد می‌شود.

نقاط ضعف مساجد

با ذکر نقاط قوت، فقدان هر يك از موارد فوق، نقطه ضعف می‌باشد، بدینسان عدم گستردگی فعالیت‌ها، فقدان مدیریت کارآمد، عدم حضور جوانان، فقدان زیبایی ظاهر

⁴ . وسایل الشیعه، ج ۳، باب استحباب کنس المسجد و اخراج الكناسه.

⁵ . همان، باب استحباب تعاهد النعلین عند باب المسجد و تحریم ادخال النجاسة المتعدیه الیه.

و نما و عدم رعایت مسایل بهداشتی از نقاط ضعف مساجد محسوب می‌شوند.

ویژگی‌های مسجد نمونه

پس از بیان شاخصه‌ها و نقاط ضعف و قوت مساجد، ویژگی‌های مسجد نمونه را در ابعاد گوناگون روشن می‌شود:

در بعد عبادی: مسجدی نمونه است که زمینه را برای عبادت پر حضور و خالصانه آماده نماید تا مؤمنان در آنجا با پرداختن به نماز و ذکر دعا، زنگار غفلت از دل

و جان بشویند و با خداوند متعال به معنای واقعی کلمه انس بگیرند.

در بعد تربیتی: مسجدی نمونه است که با ایجاد فضای معنوی و تقویت ارتباط

با خدا، به آرامش روح و روان انسان کمک کند و مکانی جهت تمرین توجه به خدا گردد

و با ایجاد ارتباط و دوستی بین نمازگزاران، نقش دوست خوب را در شکل‌دهی شخصیت انسان تقویت نماید.

ایجاد و تقویت تعهد و دردمندی، پرورش روح جمع‌گرایی و تواضع و فروتنی، از دیگر ویژگی‌های مسجد نمونه در بعد تربیتی است.

در بعد فرهنگی و آموزشی: برگزاری جلسات پرسش و پاسخ، ایجاد کتابخانه

و سالن مطالعه، طرح دانش‌های گوناگون به خصوص علوم قرآنی، ایجاد پایگاه فرهنگی، مسابقات و سرگرمی‌های مختلف مذهبی، برگزاری کلاسهای آموزشی، برقراری نمایشگاه در مناسبت‌های گوناگون، مسافرت‌های زیارتی و تفریحی و دعوت

از شخصیت‌های علمی و فرهنگی از ویژگی‌های مسجد نمونه و ایده‌آل است.

در بعد اجتماعی: تقویت فرهنگ مشورت و رایزنی، ایجاد روحیه تعاون اجتماعی، احیای ارزشها، استقرار وحدت اجتماعی، ظلم ستیزی و عدالت پروری، تقویت حکومت اسلامی و امر به معروف و نهی از منکر از کارکردهای مسجد نمونه است.

در پایان لازم به ذکر است که جهت نمونه شدن مسجد عوامل گوناگونی مؤثرند که

اجتماع، همکاری و هماهنگی آنها با هم، به ایجاد مسجد نمونه منجر می‌گردد و به‌طور

اجمال می‌توان گفت:

بنیانگزاران مسجد، امام جماعت، اداره کنندگان آن، هیئت امناء، خدمتگزاران و نمازگزاران نقش مهمی در شایستگی، اصلاح و نمونه شدن مسجد دارند.